

УДК 378.016:316.614

[https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21\(66\).01](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21(66).01)

ДИНАМІКА ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТАМИ ЖИТТЄВО-ПРОФЕСІЙНОГО ШЛЯХУ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ (РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА 2000 ТА 2020 РОКИ)

Любов Долинська

кандидат психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри соціальної психології

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

lbvdolinska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1817-1102>

Наталія Панчук

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології освіти

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
32300, Україна, м. Кам'янець-Подільський, вул. Огієнка, 61

nataliapanchuk697@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9090-6073>

<https://www.researcherid.com/rid/ABA-2631-2021>

<https://www.webofscience.com/wos/author/rid/ABA-2631-2021>

Анотація

Мета. Статтю присвячено порівняльному аналізу результатів оцінювання характеристик життєво-професійного шляху здобувачами вищої освіти, отриманих в 2000 р. та 2020 р. *Методи дослідження:* теоретичні (аналіз та узагальнення результатів психологічних досліджень); емпіричні (методика «Оцінка життєво-професійного шляху»); математичної статистики (обробка даних в системі Excel 2016). *Результати.* Визначено, що життєво-професійний шлях через 20 років оцінюється більш цікавим та захоплюючим. За складністю та важкістю у майбутньому серед досліджуваних 2020 р. простежується очікування погіршення майбутнього життя. За продуктивністю, творчістю порівняльний аналіз суттєвих відмінностей в оцінках респондентів не виявив. Зберігається тенденція зростання оцінки від минулого до майбутнього. За осмисленістю, цілеспрямованістю життєво-професійного шляху також спостерігається загальна тенденція до зростання оцінки. Досліджувані у 2020 р. вважають своє життя більш осмисленим та цілеспрямованим у перспективі. За моральністю та доброчесністю життєво-професійного шляху спостерігається зростання оцінки в майбутньому. В ранньому юнацькому віці теперішнє життя сприймається більш вільним. Життєво-професійний шлях здобувачі вищої освіти вбачають більш насиченим подіями у порівнянні з минулим і майбутнім. Часова детермінанта за роками не вплинула на зростання оцінки насиченості подіями. *Висновки.* Встановлено, що життєво-професійний шлях (в оцінному аспекті) постає в юнацькій свідомості як поступове, з минулого в майбутнє, наростання цікавості, осмисленості, творчості, продуктивності, довільності (залежно від самого себе) – минулий життєвий шлях сприймається як найменш, а майбутній як найбільш вільний. У 2000 р. простежується очікування покращення майбутнього життя, у 2020 р. – очікування погіршення.

Ключові слова: життєве самовизначення, цінності, ціннісні орієнтації, життєво-професійний шлях.

Вступ

Життєве самовизначення на основі ціннісних орієнтацій є невід'ємним атрибутом людського буття, оскільки у будь-який момент життя особистість може бути поставлена перед необхідністю прийняття та здійснення самостійного рішення. Ситуація невизначеності в суспільстві, як одна з характеристик сучасної особистості, може позитивно вплинути на виконання важливих соціально-особистісних функцій, зокрема, таких, як пошук сенсу та спроби вирішення проблем, які виникають в умовах неоднозначності, необхідність проявляти активність, шукати додаткові особистісно-когнітивні ресурси, розвивати здатність розпоряджатися власною свободою та відповідальністю (Гусєв, 2007).

Дослідження сутності, змісту та структури професійного самовизначення проаналізовані в працях Л. Помиткіної (Помиткіна, 2013). Дослідження проблеми життєвих цінностей відображено у працях А. Очеретяного (Очеретяний, 2020), Т. Kasser та R. Ryan (Kasser & Ryan, 1993), життєвих стратегій – у працях С. Shealy (Shealy, 2016), життєвого плану – у працях І. Беха (Бех, 1998).

Життєве самовизначення на основі пріоритетної системи ціннісних орієнтацій або вибору у плані однієї з ліній розвитку особистості, або загальної спрямованості життєвого шляху, є процесом. Даний процес зачіпає практично всі підструктури особистості та виступає як інтегроване поєднання морально-світоглядного, ціннісно-цільового й мотиваційного самовизначень особистості. Провідним компонентом серед вказаних є ціннісно-цільовий компонент, оскільки у ситуації життєво значущого вибору чітко виступають ціннісні орієнтації особистості, котрі відбиваються на характері рішень прийнятих особистістю.

Навчально-професійна діяльність, як провідний вид діяльності в юнацькому віці, є основним етапом життєво-професійного шляху та формування особистості. В психологічній готовності до самовизначення провідну роль відіграє самосвідомість – усвідомлення своїх якостей та їх оцінка, уявлення про своє реальне і бажане Я, рівень домагань, оцінка себе та інших, інтроспекція й особистісна рефлексія. Смысложиттєва активність здобувача вищої освіти відображає процес формування цінностей та ціннісних орієнтацій, як стійкого елемента життєвої перспективи.

Ціннісні орієнтації є одним з центральних компонентів структури особистості, що визначає її спрямованість на реалізацію певних відношень, зміст уявлень про своє «Я», поведінку та нормативно-оцінне ставлення до довкілля. Як усвідомлювані особистістю предмети її домінуючих потреб, що визначають порядок вибору тих чи інших сфер її життєдіяльності, напрямків життєвого шляху, вони забезпечують стійкість особистості в невизначених і кризових умовах суспільства.

Мета дослідження полягала у порівняльному аналізі (2000 р. і 2020 р.) результатів оцінювання студентами ЗВО характеристик власного життєво-професійного шляху.

Завдання дослідження: 1) теоретично проаналізувати підходи вітчизняних і зарубіжних вчених щодо ціннісних орієнтацій як стійкої компоненти життєво-професійного шляху; 2) проаналізувати динаміку на основі результатів поперечного зрізу (20 років тому і в 2020 році) щодо вивчення задоволеності здобувачами вищої освіти власним життєво-професійним шляхом.

Методи дослідження

У дослідженні використано такі методи: теоретичні (аналіз та узагальнення результатів психологічних досліджень); емпіричні (тестування з метою вивчення задоволеності життєво-професійного шляху); математичної статистики (кількісна обробка даних в системі Excel 2016).

Також проведено модифіковану нами методику «Оцінка життєво-професійного шляху» (авт. Максимчук Н.П.) для визначення задоволеності респондентами життєвим та професійним самовизначенням за виокремленими критеріями у трьох його часових площинах: минулому, теперішньому, майбутньому, а також з метою виявлення ціннісних орієнтацій та місця кожної з них в структурі особистості майбутнього педагога. Необхідність застосування даної методики була зумовлена тим, що якою б важливою не була оцінка життєвого шляху за насиченістю подіями, кожна людина оцінює його й за іншими параметрами: тривалістю, цілеспрямованістю, продуктивністю, оригінальністю, самостійністю, моральністю тощо.

За результатами факторизації (Бондар, 1998) виділені такі основні оцінні еталони стосовно життєвого шляху: 1) цікавість життя, 2) осмисленість, 3) творчий характер, 4) складність, 5) свобода, 6) моральність. Еталони отримали назву за оцінками, що максимально корелювали з фактором, до якого вони ввійшли. Дана методика має високу надійність. Повторне проведення методики для чистоти експерименту проводилось через два тижні. Методика на достатньому рівні відповідає вимогам контент-валідності (набір оцінних еталонів репрезентує всі оцінні шкали), довірчої валідності (виконання завдання не викликає у досліджуваних негативного ставлення, інструкція зрозуміла, саме завдання виконується із зацікавленістю), конструктивної валідності (дає змогу диференціювати показники в залежності від віку досліджуваних).

Емпіричне дослідження було проведено нами на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2000 р. та 2020 р.) та Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2000 р.). В експерименті взяли участь здобувачі вищої освіти в кількості 150 осіб (2000 р.) та 63 особи (2020 р.). Аналіз отриманих результатів здійснювався за допомогою кількісного та якісного психологічного аналізу відповідей респондентів.

Результати та дискусії

Ефективність діяльності фахівця залежить від володіння професійними компетентностями, якостями, цінностями, соціально-професійними та особистісними характеристиками. Надійною основою прогнозування ефективності професійної діяльності майбутнього фахівця є усвідомленість ним життєвої позиції. Становлення професійної готовності, а саме реалістичності, обміркованості та чіткості планів щодо побудови власної кар'єри тісно пов'язані з ціннісним ставленням до обраної професії ($r \approx 0,884$, $p \leq 0,01$) (Федоренко, 2022).

Життєві цінності студента трактуються (Очеретяний, 2020: 3) як «основні його життєві орієнтири, котрі детермінують майбутню професійну спрямованість, визначають зміст його освітньо-пізнавальної діяльності у закладі вищої освіти та окреслюють стиль і масштаби соціальної активності».

Виділяють групи життєвих цінностей, що пов'язані з внутрішніми та зовнішніми прагненням (Kasser & Ryan, 1993). До першої групи життєвих цінностей, що пов'язані з внутрішніми прагненнями входять такі, як: особистісне зростання, здоров'я, любов, служіння Батьківщині. Означена група цінностей виступає як основа формування життєвих цілей, забезпечує задоволення таких базових психологічних потреб, як незалежність, ефективність і прихильність, сприяє особистісному зростанню та збереженню психологічного здоров'я особистості (Kasser & Ryan, 1993). Друга група життєвих цінностей, що пов'язані з зовнішніми прагненнями, об'єднує в собі матеріальне забезпечення, соціальне визнання, як форму популярності, та фізичну привабливість.

Зарубіжні вчені у дослідженнях розглядають життєві стратегії особистості, як спосіб організації її життя в спектрі своєї індивідуальності та забезпечення власних потреб і прагнень. Грунтуючись саме на життєвих цінностях, життєві стратегії представляються стабільними, стійкими утвореннями, які організують цілісність життєдіяльності, визначають спосіб буття людини в майбутньому (Shealy, 2016).

Характерною рисою ранньої юності є формування життєвих цілей, планів. «Життєвий план виникає, з одного боку, в результаті узагальнених цілей, котрі ставить перед собою особистість, як наслідок побудови «піраміди» її мотивів, становлення усталеного ядра ціннісних орієнтацій, які підпорядковують собі поодинокі прагнення, що минають; з іншого боку – це результат конкретизації цілей і мотивів. Безпосередній вплив на життєві цінності особистості справляють цілі та інтереси суспільства, ідеологічні установки, моральні та правові норми, соціальні цінності» (Бех, 1998: 141).

Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціальної взаємодії та реалізуються в ситуації невизначеності, як унікальний результат всього психічного розвитку особистості, який є стійким особистісним утворенням та водночас піддається внутрішнім коливанням та змінам (Kurova, Melnychuk & Shcherbakova, 2021).

І. Бех розглядає ціннісну систему людини як «складно побудований регулятор людської життєдіяльності, який відображає у своїй структурній організації та змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і саме людину в усіх її об'єктивних характеристиках» (Бех, 1998: 17).

Значущі відмінності виявлені між оцінками теперішнього та майбутнього, а також минулого та майбутнього (див. табл.1).

Таблиця 1

Оцінка життєво-професійного шляху (за 2000 р.)

№ з/п	Характеристика життєво-професійного шляху	Оцінки життєво-професійного шляху		
		Минулого	Теперішнього	Майбутнього
1.	Цікавий, захоплюючий	6,40	6,78	8,70
2.	Складний, важкий	5,28	8,10	6,66
3.	Продуктивний, творчий	5,90	7,20	8,96
4.	Осмислений, цілеспрямований	5,78	7,78	8,64
5.	Моральний, добродесний	6,98	7,28	8,40
6.	Залежить від мене, вільний	6,78	7,38	9,14
7.	Насичений подіями	6,70	7,68	9,08

Оцінка студентами життєво-професійного шляху за певними характеристиками свого життя в минулому, теперішньому та майбутньому часовому аспектах на основі проведеного нами анкетування, показала, що найбільш високі ранги займають такі характеристики життєво-професійного шляху:

✓ *минулого*: моральний, добродесний (6,98); залежить від мене, вільний (6,78); насичений подіями (6,70);

✓ *теперішнього*: складний, важкий (8,10); осмислений, цілеспрямований (7,78); насичений подіями (7,68);

✓ *майбутнього*: залежить від мене, вільний (9,14); насичений подіями (9,08); продуктивний, творчий (8,96).

Таким чином, як бачимо, в першу трійку ввійшла така характеристика, як «насичений подіями», яка знаходиться в усіх трьох часових площинах. Аналіз результатів показав, що майбутнє сприймається студентами-педагогами як найбільш (9,08), а минуле – як найменш насичене (6,70).

Як бачимо з таблиці 1, на основі результатів дослідження спостерігається зростання оцінки такої характеристики життєво-професійного шляху, як «моральний, добродесний»: від 6,98 (в минулому) до 8,40 (в майбутньому). Це є доказом того, що майбутнє порівняно з минулим і теперішнім сприймається студентами як найбільш моральне. Аналіз приводить до висновку, що у свідомості студенської молоді зростає розуміння значущості моральних ціннісних орієнтацій, розуміння їх необхідності в професії вчителя. Вони проявляються в активності та самоактивності людини, спрямовані на утвердження у міжлюдських стосунках гуманних начал: доброти, справедливості, толерантності, щирості, сумлінності, взаємоповаги, відповідальності тощо. Варто підкреслити, що різко зростає роль у кризових ситуаціях саме духовного фактора. Адже в цих умовах, як правило, виживають люди, які мають сформований духовний світ і стійкі життєві орієнтації. Очевидно, що від того, наскільки особистість поєднується із загальноприйнятою системою духовних цінностей, в якій мірі зміцнюється її духовна свідомість, залежить її особистісне зростання (Бех, 1998: 20).

За осмисленістю та цілеспрямованістю життя значущі відмінності виявлені між оцінками всіх часових етапів життєво-професійного шляху. Минуле сприймається як найменш (5,78), а майбутнє як найбільш осмислене, цілеспрямоване (8,64). Ми вважаємо, що отримані відповіді свідчать про те, що в минулому респонденти були під опікою батьків, вчителів, а з вступом до вищого закладу освіти вони почали доросле життя, потрапили в новий колектив, оволодівають майбутньою спеціальністю, готують себе до самостійного життя. Студенти розуміють, що для того щоб уникнути непотрібних життєвих помилок, вони мають усвідомлювати доцільність своїх вчинків, потреб, цілей, виявляти більш відповідальне ставлення до них, бачити позитивні та негативні сторони будь-якої проблеми, а також, самостійно обирати оптимальний шлях вирішення життєвих завдань, які перед ними постають.

За складністю життєво-професійного шляху між оцінками минулого та майбутнього, теперішнього й майбутнього виявлені значущі відмінності. Теперішнє сприймається як найбільш складне (8,10), порівняно з минулим (5,28) та майбутнім (6,66).

За цікавістю життєво-професійного шляху між оцінками минулого (6,40) та майбутнього (8,70) виявлені значущі відмінності (різниця = 2,30). Між минулим (6,40) та теперішнім (6,78) значущих відмінностей не виявлено (різниця = 0,38). Отже, життєво-професійний шлях у майбутній часовій перспективі уявляється досліджуваним більш цікавим. Даний факт свідчить про те, що майбутнє, завдяки оволодінню обраною професією, вони бачать більш цікавим, захоплюючим, творчим і продуктивним.

За результатами дослідження можемо зробити висновок про те, що на майбутнє студенти прогнозують більш серйозне власне ставлення до життя, розуміння складності реалізації своєї перспективи.

Аналіз решти характеристик життєво-професійного шляху показав, що прослідковується тенденція до зростання оцінки в теперішньому та майбутньому часі, порівняно з минулим, що зумовлюється віковими особливостями.

Розглянемо результати дослідження, проведеного нами в 2020 р. Для зручності аналізу ми подали їх у таблиці 2.

Оцінка життєво-професійного шляху (за 2020 р.)

№ з/п	Характеристика життєво-професійного шляху	Оцінки життєво-професійного шляху		
		Минулого	Теперішнього	Майбутнього
1.	Цікавий, захоплюючий	6,97	7,56	8,54
2.	Складний, важкий	5,24	6,56	6,65
3.	Продуктивний, творчий	6,17	7,09	8,43
4.	Осмислений, цілеспрямований	5,68	8,13	9,27
5.	Моральний, добродієсний	7,46	7,97	8,69
6.	Залежить від мене, вільний	5,81	7,71	8,75
7.	Насичений подіями	6,05	8,03	8,84

Найбільш високі ранги займають такі характеристики життєво-професійного шляху:

✓ *минулого*: моральний, добродієсний (7,46); цікавий, захоплюючий (6,97); продуктивний, творчий (6,17);

✓ *теперішнього*: осмислений, цілеспрямований (8,13); насичений подіями (8,03); моральний, добродієсний (7,97);

✓ *майбутнього*: осмислений, цілеспрямований (9,27); насичений подіями (8,84); залежить від мене, вільний (8,75).

Таким чином, як бачимо, в першу трійку не ввійшла жодна характеристика, яка повторювалася би в усіх трьох часових площинах. Аналіз результатів показав, що характеристика «моральний, добродієсний» знаходяться у минулому (7,46) та теперішньому (7,97). Суттєвих відмінностей в показниках не виявлено (різниця = 0,51). Характеристики життєво-професійного шляху «осмислений, цілеспрямований» (8,13) та «насичений подіями» (8,03) входять у трійку головних у теперішньому та майбутньому часових аспектах і займають відповідно 1 ранг та 2 ранг. За осмисленістю та цілеспрямованістю простежується суттєве зростання оцінки в майбутньому (9,27) порівняно з теперішнім (8,13) (різниця = 1,14). За насиченістю подіями респонденти також надали більшої значимості в майбутньому часовому аспекті (8,84) у порівнянні з теперішнім (8,03) (різниця = 0,81). Таким чином, ми можемо зробити висновок, що респонденти в теперішньому та майбутньому часових аспектах бачать свій життєво-професійний шлях осмисленим, цілеспрямованим і насиченим подіями. Також у майбутньому здобувачі вищої освіти розуміють, що шлях, який вони будуть будувати, залежить від них самих (8,75). Дана характеристика посіла 3 ранг, витіснивши характеристику «моральний, добродієсний» (7,97) у теперішньому часовому аспекті (3 ранг).

Проаналізуємо характеристики життєво-професійного шляху в минулому, теперішньому та майбутньому. Відповідно до отриманих результатів (див. табл. 2), спостерігається зростання оцінки такої характеристики як «цікавий, захоплюючий»: від 6,97 (в минулому) до 8,54 (в майбутньому) (різниця = 1,57). Це є доказом того, що майбутнє порівняно з минулим і теперішнім сприймається респондентами як більш цікаве.

За осмисленістю та цілеспрямованістю життя значущі відмінності виявлені між оцінками всіх часових етапів життєво-професійного шляху. Минуле сприймається як найменш (5,68), а майбутнє як найбільш осмилене, цілеспрямоване (9,27). На основі результатів дослідження (Федоренко, 2022), констатовано дуже тісний зв'язок між ясністю Я-концепції досліджуваних зі становленням їх професійної готовності ($r \approx 0,912$, $p \leq 0,01$).

За складністю життєво-професійного шляху між оцінками минулого та майбутнього, теперішнього й майбутнього виявлені незначні відмінності. Майбутнє сприймається як

найбільш складне (6,65), порівняно з минулим (5,24) та теперішнім (6,56). Дану позицію підтверджують результати констатувального експерименту (Федоренко, 2022), що випускники шкіл надають перевагу тим професіям, які дають можливість матеріально забезпечити свою родину, це може свідчити про зв'язок становлення уявлень досліджуваних про подальшу самореалізацію в професійній та сімейних складових їх життєвого світу.

За цікавістю життєво-професійного шляху між оцінками минулого (6,97) та майбутнього (8,54) виявлені значущі відмінності (різниця = 2,43). Між минулим (6,97) і теперішнім (7,56) значущих відмінностей не виявлено (різниця = 0,59).

За продуктивністю та творчістю життєво-професійного шляху також виявлено суттєву різницю у зростанні показника у майбутньому (8,43) порівняно з минулим (6,17) (різниця = 2,26) і теперішнім (7,09) (різниця = 1,34). Отже, майбутнє уявляється досліджуваним більш цікавим, продуктивним і творчим. Позитивним є те, що респонденти вірять у краще майбутнє, про це свідчать їхні оцінки життєво-професійного шляху, вони спрямовані на позитивний результат, на продуктивність. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства дуже важливим виступає громадянська позиція молодого покоління, яке приймає участь у зміцненні та захисті нашої країни. «На сьогодні вияв громадянської позиції та патріотизму є однією з найвищих життєвих цінностей українського студентства» (Очеретяний, 2020:164). Очевидно, що в «умовах нестабільності суспільства формування особистості професіонала – громадянина, патріота, який чітко усвідомлює європейську перспективу, потребує підвищеної уваги держави та видається як головне завдання освітнього процесу закладу вищої освіти» (Очеретяний, 2020: 169). Підхід до життєвих прагнень, як форми життєвих цінностей особистості є виправданим, оскільки дозволяє нам диференційовано розглядати особливості вільного вибору громадянином способу власної поведінки та діяльності в умовах невизначеності, незалежно від зовнішніх агентів впливу та оточення (Курова, 2022: 28).

Часто нова ситуація вимагає зміни системи цінностей і ставить перед необхідністю стати фактично новою особистістю. В цих умовах частіше виживають люди, які мають сформовані, стійкі духовні цінності та життєві орієнтації (Бех, 1998: 20).

Проведемо порівняльний аналіз показників емпіричного дослідження за 2000 р. та 2020 р. Результати наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

**Динаміка оцінки життєво-професійного шляху
(за 2000 р. та 2020 р.)**

№ з/п	Характеристика життєво-професійного шляху	Оцінки життєво-професійного шляху					
		Минулого		Теперішнього		Майбутнього	
		2000 р.	2020 р.	2000 р.	2020 р.	2000 р.	2020р.
1.	Цікавий, захоплюючий	5,90	6,97	6,78	7,56	8,70	8,54
2.	Складний, важкий	5,78	5,24	8,10	6,56	6,66	6,65
3.	Продуктивний, творчий	6,98	6,17	7,20	7,09	8,96	8,43
4.	Осмислений, цілеспрямований	6,78	5,68	7,78	8,13	8,64	9,27
5.	Моральний, добросесний	6,70	7,46	7,28	7,97	8,40	8,69
6.	Залежить від мене, вільний	5,90	5,81	7,38	7,71	9,14	8,75
7.	Насичений подіями	5,78	6,05	7,68	8,03	9,08	8,84

Отримані результати вказують, що здобувачі вищої освіти вбачають своє життя в майбутньому більш цікавим, захоплюючим. Однак, якщо порівняти оцінки, то через 20 років вони суттєво зросли: щодо минулого – на 1,07, теперішнього – на 0,78. А щодо майбутнього респонденти дещо знизили показник – на 0,16. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що життєво-професійний шлях через 20 років став набагато цікавішим і захоплюючим щодо оцінок минулого та теперішнього, і майже не змінився в показниках щодо майбутнього. Це можна пояснити тим, що освітній процес закладу вищої освіти якісно вдосконалюється. «Проблема розвитку готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення має розв'язуватися завдяки створенню у навчальному закладі відповідних психолого-педагогічних умов, що можуть реалізуватися через проведення спеціальної тренінгової роботи, психологічного консультування, спрямованого на допомогу молоді у процесі професійного самовизначення та тематичного відеолекторію» (Помиткіна, 2013). Також зростає кількість мобільних програм спрямованих на оволодіння знаннями, уміннями, навичками, набуття досвіду. Сучасне студентство може долучатися до різноманітних проєктів і програм завдяки можливості стажування за кордоном, зокрема, через обмін студентами між закладами вищої освіти, стипендіальні програми, гранти, Erasmus+ тощо.

За складністю та важкістю життєво-професійного шляху у теперішньому часі оцінка через 20 років суттєво знизилась: від 8,10 (у 2000 р.) до 6,56 (у 2020 р.) (різниця = 1,54). У теперішньому (2020 р.) порівняно з минулим зросла оцінка (різниця = 1,32) та дещо зросла порівняно з майбутнім (різниця = 0,09). Як бачимо, у респондентів 2000 р. прослідковується зниження оцінки у майбутньому, тобто вони очікують від майбутнього покращення свого життя. У респондентів 2020 р. оцінка збільшується, тобто вони, на жаль, очікують в майбутньому погіршення життєво-професійного шляху. Варто взяти до уваги результати сучасних досліджень (Федоренко, 2022: 116), які свідчать про те, що досліджувані створюють чіткі уявлення про ідеальне професійне майбутнє, але в них не достатньо розвинена здатність до деталізованого планування свого майбутнього в часі й готовність протистояти значним життєвим труднощам для реалізації своїх професійних планів.

За продуктивністю, творчістю життєво-професійного шляху порівняльний аналіз оцінок суттєвих відмінностей в оцінках респондентів не виявив. Зберігається тенденція зростання оцінки від минулого до майбутнього: від 6,98 у минулому до 8,96 в майбутньому (різниця = 1,98 в 2000 р.) та від 6,17 у минулому до 8,43 в майбутньому (різниця = 2,26 за 2020 р.). Можемо зробити висновок, що майбутні фахівці вбачають свій шлях продуктивним та творчим. І часова детермінанта за роками суттєво не впливає на даний показник (різниця між оцінками зросла в 2020 р. на 0,28). Однак, не кожне прийняте людиною життєве рішення, як зауважує В. Чернобровкін, реалізується в її життєдіяльності. Феномен прийнятого рішення, насамперед, віддзеркалює емоційно-позитивне ставлення людини до реалізації власних цінностей у життєдіяльності (Чернобровкін, 2010).

За осмисленістю, цілеспрямованістю життєво-професійного шляху в респондентів усіх років спостерігається загальна тенденція до зростання оцінки. Однак, варто відмітити, що представники юнацького віку через 20 років вважають своє життя більш осмисленим та цілеспрямованим у майбутньому: у теперішньому оцінка зросла від 7,78 (2000 р.) до 8,13 (2020 р.) (різниця = 0,35) та майбутньому – від 8,64 (2000 р.) до 9,27 (2020 р.) (різниця = 0,63). Отже, ми можемо сказати, що здобувачі вищої освіти, незалежно від часової різниці (через 20 років) надають пріоритетного значення цілеспрямованості та осмисленості свого життя в

майбутньому. Активізація смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій у професійній сфері сприяє плануванню юнаками подальшої кар'єри та власної активності у теперішньому для її реалізації (Грінцова, 2018). Прийняте особистістю рішення визначається як «суб'єктивний процес і результат мотивованого пошуку, диференціації пріоритетів, аналізу альтернатив» (Омельчук, Калюжна & Омельчук, 2018). Саме самопізнання та адекватне самооцінення виступають важливими умовами самоактуалізації особистості. Вони обов'язково передують не тільки процесам самовиховання та самореалізації, але й кожному окремому актові цілепокладання. Якщо людина не встигла ще сама розібратись у тому, до чого вона прагне, що є смыслом її життя, що їй потрібно, якою вона прагне бути у ставленні до людей і до себе самої, які якості їй слід розвивати, а яких рішуче позбавлятися, то це є свідченням відсутності свободи самоздійснення та цілісної самоактуалізації такої особистості. Цілепокладання та здійснення намічених, на основі обраних ціннісних орієнтацій, життєвих цілей стають дійсно вільними при умові формування адекватного позитивного Я-образу та усвідомлення збігу ціннісних орієнтацій із життєвими цілями та планами.

Юнаки уявляють своє теперішнє життя, порівняно з минулим, (різниця між оцінками = 0,68 (2000 р.) та 0,51 (2020 р.)) та майбутнє, порівняно з теперішнім, (різниця = 1,12 (2000 р.) та 0,72 (2020 р.)) більш моральним, добродішним. За даною характеристикою життєво-професійного шляху спостерігається зростання оцінки в майбутньому в усіх респондентів незалежно від року проведення дослідження.

Також між оцінками вільності у теперішньому, порівняно з минулим життям, виявлена різниця (1,48 (за 2000 р.) та 1,90 (за 2020 р.)), яка свідчить про те, що в ранньому юнацькому віці теперішнє життя сприймається більш вільним, оскільки у респондентів вже більше обов'язків, а отже, і більш високе почуття відповідальності. На зростання почуття відповідальності у представників юнацького віку може впливати і невизначеність. Адже, згідно думки В. Ямницького, саме сенсоутворювальні аспекти невизначеності сприяють активізації доступних людині способів розпорядження власною свободою та особистою відповідальністю (Ямницький, 2009).

Про зростання почуття обов'язку, самостійності та відповідальності перед собою у майбутньому житті, порівняно з теперішнім, свідчать наступні показники: різниця 1,76 (за 2000 р.) та 1,04 (за 2020 р.). Завдяки активності самопізнання особистість перестає бути продуктом зовнішніх обставин і виявляє здатність самотворення, яке виростає з форм і змісту спілкування з іншими людьми, визначаючись характером такого спілкування.

Життєво-професійний шлях здобувачі вищої освіти вбачають більш насиченим подіями у порівнянні з минулим (різниця = 1,90 (за 2000 р.) та 1,98 (за 2020 р.)) та майбутнім (різниця = 1,40 (за 2000 р.) та 0,81 (за 2020 р.)). Ми можемо зробити висновок про те, що часова детермінанта за роками не вплинула на зростання оцінки насиченості подіями.

Висновки

За результатами проведеного дослідження бачимо, що оцінки майбутнього (порівняно з минулим і теперішнім) життєво-професійного шляху помітно відрізняються, простежується тенденція до її зростання. Наведені результати свідчать про те, що життєво-професійний шлях (в оцінному аспекті) постає у юнацькій свідомості як поступове, з минулого в майбутнє, наростання цікавості, осмисленості, творчості, продуктивності, довільності (залежно від самого себе) – минулий життєвий шлях сприймається як найменш, а майбутній як найбільш вільний. Що ж стосується складності та важкості життєво-професійного шляху, то характер

його сприймання поданий в іншому плані: минулий і майбутній менш складний, ніж теперішній (за результатами за 2000 р.) та майбутній більш складний, ніж минулий і теперішній (за результатами за 2020 р.), тобто у респондентів 2000 р. простежується очікування покращення майбутнього життя, у респондентів 2020 р. простежується очікування погіршення майбутнього життя, що безпосередньо пов'язано з суспільно-економічною ситуацією сучасного суспільства в умовах війни.

Перспективи подальших досліджень обумовлюються сучасними подіями та реаліями розвитку України, які визначають значні зміни в свідомості здобувачів вищої освіти та необхідність проведення емпіричного дослідження їх задоволеності життєво-професійним шляхом в цей період і порівняльного аналізу з даними, наведеними в цій статті.

Література

1. Бех, І.Д. (1998). *Особистісно зорієнтоване виховання*. Київ : ІЗМН.
2. Бондар, Н.Є. (1998). Формування особистісної репрезентації в юнацькому віці. (Дис. канд. психол. наук). Київ.
3. Грінцова, О.М. (2018). Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку. (Автореф. дис. д-ра психол. наук). Київ. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24033/100355088.pdf?sequence=1>
4. Гусев, О.І. (2007). До проблеми виміру толерантності до невизначеності. *Практична психологія та соціальна робота*, 8, 75–80.
5. Курова, А. (2022). Специфіка структури ціннісних орієнтацій особистості в умовах невизначеності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*, 18(63), 24–31. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.18\(63\).03](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.18(63).03)
6. Максимчук, Н.П. (2009). *Становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя* (Монографія). Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А.
7. Омельчук, В.А., Калюжна, Є.М., & Омельчук В.В. (2018). Прийняття рішення особистістю: філософсько-психологічний і правовий аспект. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 2(14), 89–96. <https://doi.org/10.26661/2310-4368-2018-2-14-14>
8. Очеретяний, А.В. (2020). Формування життєвих цінностей у студентів вищих навчальних закладів США та України. (Дис. д-ра філософії). Умань.
9. Помиткіна, Л.В. (2013). Особливості готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. *Педагогічний процес: теорія і практика : збірник наукових праць*, 2, 215–225.
10. Федоренко, Л. (2022). Специфіка професійного самовизначення випускників сільських шкіл (за результатами констатувального експерименту). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Випуск 17(62)*, 109–119. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17\(62\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17(62).10)
11. Чернобровкін, В.М. (2010). *Психологія прийняття педагогічних рішень*. (Монографія). Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка».
12. Ямницький, В. (2009). Системний аналіз феномена життєтворчості особистості. *Психологія і суспільство*, 4, 145–152.
13. Kasser, T., & Ryan, R. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Social Psychology*, 65, 410–422.
14. Melnychuk, S., Kurova, A., Shvetsova, I., Shcherbakova, O., Tsilmak, O., & Luts, L. (2021). Theoretical fundamental of study of values and value orientations in management of psychological scientific space. *Journal of management Information and Decision Sciences*, 24(2), 1–6. Режим доступу: <https://www.abacademies.org/articles/theoretical-fundamentals-of-study-of-values-and-value-orientations-in-management-of-psychological-scientific-space-10119.html>
15. Shealy, C.N. (2016). *Making sense of beliefs and values*. New York : Springer Publishing.

References

1. Bekh, I.D. (1998). *Osobystisno zorientovane vykhovannia [Personal oriented upbringing]*. Kyiv : IZMN [in Ukrainian].
2. Bondar, N.Ie. (1998). Formuvannia osobystisnoi reprezentatsii v yunatskomu vitsi [Formation of personal representation in youth]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hrinova, O.M. (2018). Psykholohiia proektuvannia zhyttievoho shliakhu osobystistiu yunatskoho viku [Psychology of designing the life path of a youth personality]. (*Extended abstract of Doctor's thesis*). Kyiv. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24033/100355088.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
4. Husiev, O.I. (2007). Do problemy vymiru tolerantnosti do nevyznachenosti [To the problem of uncertainty tolerance measurement]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical psychology and social work*, 8, 75–80 [in Ukrainian].
5. Kurova, A. (2022). Spetsyfika struktury tsinnisnykh oriientsatsii osobystosti v umovakh nevyznachenosti [Specificity of the structure of value orientations of the individual in conditions of uncertainty]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 12. Psykholohichni nauky – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 12. Psychological Sciences*, 18 (63), 24–31. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.18\(63\).03](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.18(63).03) [in Ukrainian].
6. Maksymchuk, N.P. (2009). *Stanovlennia tsinnisnykh oriientsatsii maibutnoho vchytelia* [Formation of value orientations of future teachers]. Kamianets-Podilskyi : PP Buinytskyi O.A. [in Ukrainian].
7. Omelchuk, V.A., Kaliuzhna, Ye.M., & Omelchuk V.V. (2018). Pryiniattia rishennia osobystistiu: filozofsko-psykholohichni i pravovyi aspekt [Initiation of the decision by the individual: philosophical, psychological and legal aspect]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats Zaporizkoho natsionalnoho universytetu ta Instytutu psykholohiyi imeni H.S.Kostyuka NAPN Ukrayiny – Problems of modern psychology: a collection of scientific works of Zaporizhia National University and the Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 2(14), 89–96. <https://doi.org/10.26661/2310-4368-2018-2-14-14> [in Ukrainian].
8. Ocheretiany, A.V. (2020). Formuvannia zhyttievnykh tsinnosti u studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv SShA ta Ukrainy [Formation of life values among students of higher educational institutions in the USA and Ukraine]. (*Candidate's thesis*). Uman [in Ukrainian].
9. Pomytkina, L.V. (2013). Osoblyvosti hotovnosti studentiv do pryiniattia stratehichnoho zhyttievoho rishennia z profesiinoho samovyznachennia [Peculiarities of students' readiness to initiate a strategic life decision on professional self-determination]. *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka : zbirnyk naukovykh prats - Pedagogical process: theory and practice: coll. Science*, 2, 215–225 [in Ukrainian].
10. Fedorenko, L. (2022). Spetsyfika profesiinoho samovyznachennia vypusknnykh silskykh shkyl (za rezultatamy konstatyvalnoho eksperymentu) [Specifics of professional self-determination of graduates of rural schools (according to the results of the ascertainment experiment)]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 12. Psykholohichni nauky. – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 12. Psychological Sciences*, 17(62), 109-119. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17\(62\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.17(62).10) [in Ukrainian].
11. Chernobrovkin, V.M. (2010). *Psykholohiia pryiniattia pedahohichnykh rishen* [Psychology of the initiation of pedagogical decisions]. Luhansk : DZ «LNU im. Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
12. Iamnytskyi, V. (2009). Systemnyi analiz fenomena zhyttietvorchoosti osobystosti [Systemic analysis of the phenomenon of personal creativity]. *Psykholohiia i suspilstvo. Psychology and society - Journal of management Information and Decision Sciences*, 4, 145–152 [in Ukrainian].
13. Kasser, T., & Ryan, R. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Social Psychology*, 65,410–422.
14. Melnychuk, S., Kurova, A., Shvetsova, I., Shcherbakova, O., Tsilmak, O.M., & Luts, L. (2021). Theoretical fundamentals of study of values and value orientations in management of psychological scientific space. *Journal of management Information and Decision Sciences*, 24(2), 1–6. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/theoretical-fundamentals-of-study-of-values-and-value-orientations-in-management-of-psychological-scientific-space-10119.html>
15. Shealy, C.N. (2016). *Making sense of beliefs and values*. New York, NY: Springer Publishing

**DYNAMICS OF STUDENTS' ASSESSMENT OF LIFE AND PROFESSIONAL PATH IN
THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING
(RESEARCH RESULTS FOR 2000 AND 2020)**

Liubov Dolynska

PhD in Psychology, Professor,

Head of the Department of Social Psychology

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

lbvdolinska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1817-1102>

Nataliia Panchuk

PhD in Psychology, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Psychology of Education

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University

61, Ohiienko Str., Kamianets-Podilsky, Ukraine, 32300

nataliapanchuk697@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9090-6073>

<https://www.researcherid.com/rid/ABA-2631-2021>

<https://www.webofscience.com/wos/author/rid/ABA-2631-2021>

Abstract

Objective. The article is focused on a comparative analysis of the assessment results of the characteristics of the life and professional path of higher education graduates obtained in 2000 and 2020. *Research methods:* theoretical (analysis and synthesis of psychological research results); empirical (methodology “Assessment of life and professional path”); mathematical statistics (data processing in the Excel 2016 system). *Results.* It has been determined that the life and professional path in 20 years is assessed as more interesting and exciting. In terms of the complexity and difficulty in the future, the 2020 respondents expect deterioration in future life. The comparative analysis of the respondents’ assessments of productivity and creativity did not reveal any significant differences. There is a tendency for the assessment to increase from the past to the future. In terms of meaningfulness and purposefulness of the life and professional path, there is also a general trend towards an increase in the assessment. Those surveyed in 2020 consider their lives to be more meaningful and purposeful in the future. According to the morality and integrity of the life and professional path, there is an increase in the assessment in the future. In early adolescence, the present life is perceived as more free. Higher education students see their life and professional path as more eventful compared to the past and future. The temporal determinant over the years did not affect the growth of the eventfulness score. *Conclusions.* It has been established that the life and professional path (in the evaluative aspect) appears in the youth’s minds as gradual, from the past to the future, the growth of curiosity, meaningfulness, creativity, productivity, arbitrariness (depending on oneself) – the past life path is perceived as the least free, and the future as the most free. In 2000, there is an expectation of improvement in future life, and in 2020, there was an expectation of a deteriorating one.

Keywords: life self-determination, values, value orientations, life and professional path.

Подано 12.12.2022

Рекомендовано до друку 22.12.2022